

SHAROF RASHIDOV ASARLARIDA DIALEKTIZMLAR
(“G‘oliblar” romani misolida)

O‘roqova Shohsanam Luqmon qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Lingvistika: o‘zbek tili 2-kurs magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15369493>

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy matnda dialektlarning o‘rni va ularning funksional vazifalari tahlil qilinadi. Dialektal unsurlar badiiy asarning mazmuniy va stilistik boyligini oshirish, qahramon xarakterini ochib berish, milliy va hududiy koloritsiyani aks ettirishda muhim rol o‘ynaydi. Maqolada dialektlarning qahramonning ijtimoiy kelib chiqishini ifodalash, matnning tabiiyligini oshirish, tarixiy va madaniy muhitni yoritish hamda stilistik vosita sifatida qo‘llanilishi singari asosiy funksiyalari yoritilgan. Shuningdek, dialektlardan foydalanishning imkoniyatlari va cheklovlari muhokama qilinib, ularning badiiy adabiyotdagi ahamiyati Sharof Rashidovning “G‘oliblar” romanidan misollar bilan mustahkamlangan.

Maqola lingvistika va adabiyotshunoslik sohalarida tadqiqot olib borayotgan mutaxassislar uchun foydali bo‘lishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Dialekt, dialektizmlar, fonetik dialektizmlar, leksik dialektizmlar, morfologik dialektizmlar, qipchoq lahjasi, personaj nutqi.

DIALECTISMS IN THE WORKS OF SHAROF RASHIDOV
(In the example of the novel "The Winners")

Abstract. This article analyzes the role of dialects in literary texts and their functional significance. Dialectal elements play a crucial role in enriching the content and stylistic diversity of literary works, revealing the characters’ personalities, and reflecting national and regional color. The article explores key functions of dialects, such as expressing a character’s social background, enhancing the authenticity of the text, portraying historical and cultural settings, and serving as a stylistic device. Additionally, it discusses the possibilities and limitations of using dialects, illustrating their importance in literature with examples from Sharof Rashidov’s novel “G‘oliblar”. This study may be useful for researchers in the fields of linguistics and literary studies.

Keywords: Dialect, dialectisms, phonetic dialectisms, lexical dialectisms, morphological dialectisms, Kipchak dialect, character speech.

Kirish

Badiiy adabiyot tilining asosiy vazifalaridan biri hayotiylik va ifodalilikni ta’minlashdir.

Ushbu jihatdan qaralganda, dialektizmlar adabiy matnning mazmunini boyitib, qahramonlarning individual xususiyatlarini yanada yorqinroq ochib berishga xizmat qiladi.

Dialektal unsurlar yozuvchiga o‘z asariga milliy va mahalliy ruh bag‘ishlash imkonini beradi. Ushbu maqolada badiiy asarlarda dialektlardan foydalanishning mohiyati, ularning funksional vazifalari va estetik ahamiyati tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Dialekt tilning hududiy yoki ijtimoiy jihatdan ajralib turuvchi shakli bo‘lib, adabiy til me’yorlaridan chetga chiqadigan leksik, fonetik va grammatik xususiyatlarga ega.

Badiiy matnda dialektizmlar yozuvchi tomonidan maqsadli ravishda qo'llanilib, matnga tabiiylik, milliy koloritsiya va individuallik baxsh etadi. "Badiiy asar tilining ifodaliligi, qahramonlar nutqining individuallashtirishga ko'p jihatdan o'rinli va me'yorida qo'llanilgan sheva unsurlariga bog'liq"dir. [1]

O'zbek adabiyotida Oybek, Said Ahmad, O'tkir Hoshimov kabi yozuvchilar o'z asarlarida dialektal unsurlardan keng foydalangan. Xususan, Sharof Rashidovning "G'oliblar" romanida dialektlar ishlatilishi qahramonlarning nutqini tabiiy ifodalash bilan birga, asarga realizm bag'ishlaydi. [2].

Badiiy matnda shevalardan foydalanishda muallif o'zining turli maqsadlarini qo'yadi.

Ular turlicha bo'lib ular quyidagilardir:

1. Qahramon individualligini ochib berish.

Badiiy asarlarda qahramonlarning nutqida dialektizmlarning qo'llanishi ularning ijtimoiy kelib chiqishi, yashash joyi va madaniy muhitini ochib berishga xizmat qiladi. [6]. Masalan, Sharof Rashidovning "G'oliblar" romanida dialektizmlardan foydalanish personajlarning hayotiyligini oshiradi va ularning xarakteriga chuqurroq kirish imkonini beradi.

2. Milliy va mahalliy koloritni berish.

Dialektizmlar badiiy asarda muhitni yanada tabiiy va jonli tasvirlash uchun ishlatiladi. [8]. O'quvchi asarni o'qiganida, muayyan hududga xos til xususiyatlari orqali shu joyning atmosferasini his qilishi mumkin. Masalan, o'zbek adabiyotida tog'li hudud yoki cho'l zonasida yashovchi qahramonlar nutqida o'sha mintaqaga xos so'zlar uchrashi tabiiydir.

3. Realistik tasvirni yaratish.

Realistik adabiyotda dialektizmlar qahramonlarning hayotga yaqin bo'lishini ta'minlaydi.

Agar personajlar o'z mintaqasiga xos bo'lmagan adabiy tilda gapirsa, bu ularning tabiiyligiga putur yetkazishi mumkin. Shu bois yozuvchilar ko'pincha qishloq odamlari yoki ma'lum bir hudud vakillarining nutqida dialektizmlardan foydalanadilar.

4. Ekspressivlik va emotsional ta'sirni oshirish

Dialektal birliklar matnning hissiy ta'sirini kuchaytirishi mumkin. Ular o'quvchida yaqinlik hissini uyg'otib, obrazlarning hayotiyligini oshiradi. Ayniqsa, lirik chekinishlar yoki dialoglarda dialektizmlarning qo'llanilishi matnni jonlantiradi.

5. Satira va yumor vositasi sifatida

Ko'plab adabiy asarlarda dialektizmlar yumor yoki satirik effekt yaratish maqsadida ishlatiladi. Masalan, qahramonlarning o'ziga xos talaffuzi yoki mahalliy so'zlarni noto'g'ri ishlatishi orqali kulgili holatlar vujudga kelishi mumkin. Bu usul xalq og'zaki ijodida ham keng tarqalgan.[3]

Roman misolida dialektizmlar tahlili:

Sharof Rashidov o'z asarida turli hududlarga xos dialektizmlardan foydalangan. Quyida "G'oliblar" romanidan olingan ayrim misollar tahlil qilinadi:

Adabiy til bilan dialektizmlar o'rtasidagi munosabat badiiy adabiyotda muhim rol o'ynaydi.[5]. Xususan, Sharof Rashidovning "G'oliblar" romanida xalqona so'zlashuv unsurlarining, ayniqsa dialektizmlarning ishlatilishi asarning milliy koloritini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada romanda uchraydigan dialekt so'zlari va ularning badiiy-funksional vazifasi tahlil qilinadi.

Dialektizmlarning funksional yuklamasi:

Dialekt soʻzlar badiiy asarda quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

Personaj nutqini individuallashtirish – qahramonlarning qaysi hudud vakili ekanligini yoki ularning ijtimoiy kelib chiqishini aks ettirish.

Milliy kolorit yaratish – voqealar oʻtgan joy va davr muhitini yanada jonlantirish.

Realistik taʼsirni kuchaytirish – qahramonlarning tabiiy, xalqona nutqini ifodalash orqali asarni haqiqatga yaqinlashtirish.

Roman misolida dialektizmlar tahlili:

Sharof Rashidov oʻz asarida turli hududlarga xos dialektizmlardan foydalangan. Quyida “Gʻoliblar” romanidan olingan ayrim misollar tahlil qilinadi:

“Qop” (ehtiyotkorlik bilan qarash, kuzatish) Romandagi qoʻshloqlik (qishloq) qahramonlar nutqida uchraydi:

“U qop qilib turibdi, shekilli, hali indamadi.”

Badiiy funksiyasi: qahramonning ehtiyotkor va sinchkov feʼl-atvorini ochib berish.

“Zogʻora” (pastroq sifatli don yoki ozuqa)

“Bu yil ham zogʻora bugʻdoy yigʻib oldik, ammo hech kim norozi emas.”

Hududiy xususiyat: asosan Fargʻona vodiysida keng qoʻllaniladigan soʻz. Bu orqali asardagi qahramonlarning hayot tarzi tasvirlanadi.

“Lappa” (katta, yirik)

“Lappa-lappa qor yogʻayotgan edi.”

Bu soʻz qishloq aholisi nutqiga xos boʻlib, asarda tabiat tasvirini yanada jonlantirish uchun ishlatilgan.

“Chopon” va “beshmet” (milliy kiyim nomlari)

“Otasi eski choponiga oʻranib, tashqariga chiqdi.”

Ushbu dialektizmlar mahalliy hayot tarzi va madaniy muhitni ifodalashda xizmat qiladi.

Halim bobo bilan Karim kanalning yangidan qurilgan dambasini koʻrib ranglari oʻchib ketdi, qoʻrquv bosdi, suv yumshoqqina dambaning tagidan yuvib, paxtazorni bosardi. [3, 315]

Shuning uchun ham qoʻriq ochayotgan traktorchilar har ehtimolga qarshi ketmon yoki bel olib yurar, koʻringan tomirlarni kovlab olar, shundan keyingina traktorlarni haydar edilar.[3, 253]

Kasalini oʻpqnidan oldimu qulogʻimning teshigidan chiqarib yubordim. [3, 323]

- Oʻgʻlim, havo juda issiq, - dedi chol juvori goʻja kosaga quya turib, - ana shunday jazirama issiqda juvori goʻja eng foydali ovqat. [3,314]

Qani, bu yoqqa ber-chi, oʻpqnning ogʻziga quyamiz. [3,315]

U kelgusi bahorda qishda saqlanadigan va nomi chiqqan qandil, razmarin oʻsmalarning koʻchalaridan, kashmir gilosi, luchchak shaftoli nihollaridan qanday boʻlmasin topib kelishini aytdi.[3, 287]

U yolgʻizoyoq, sirpanchiq yoʻldan chopib kelgan Suvonqulni ham, qoʻlida choʻpon va kalish koʻtargan holda hammadan oldin yetib kelgan Olimjonni ham koʻrmasdi. [3, 276]

Endi biz uchun qurgʻochilik ham, garmsel ham qoʻrqinchli emas. [3,308]

Kolxozimizning bogʻida boʻlsa allaqachon gilos jopazak, hatto parvardadek oppoq olmalar pishgan. [3,41]

Xulosa

Badiiy adabiyotda dialektlarning qo'llanilishi qahramon xarakterini ochish, matnning tabiiyligini oshirish, milliy va tarixiy muhitni ifodalash kabi muhim funksiyalarni bajaradi.

Dialektal unsurlar adabiy til me'yorlarini buzmasligi va o'quvchi uchun tushunarli bo'lishi lozim. Sharof Rashidovning "G'oliblar" romanida ham dialektlardan foydalanish bu jihatlarni o'z ichiga oladi. Demak, dialektlar badiiy matnni yanada jonli, ta'sirchan va o'ziga xos qilishda muhim lingvistik vosita hisoblanadi.

REFERENCES

1. Yo'ldoshev.M Cho'lpon so'zining turlari. T. Ma'naviyat.2002. B29.
2. G'ulomov.E "O'zbek shevalari va ularning adabiy tilga ta'siri". – Toshkent: O'zMU, 2008.
3. Rashidov.Sh "G'oliblar". – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 1979.
4. Qo'chqorov.U "Badiiy matnda dialektizmlarning stilistik funksiyasi" // O'zbek tili va adabiyoti, 2020, №2.
5. Xudoyberganova.M "Adabiy til va shevalarning o'zaro aloqasi". – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
6. Saidov.M "Nutq madaniyati va badiiy uslub". – Toshkent: Universitet, 2012.
7. Karimov.I "Til va tafakkur uyg'unligi" // Ma'naviyat, 2001, №3.
8. Nurboyeva.Z "Badiiy adabiyot tilida dialektizm va uning o'rni" // Filologiya masalalari, 2018, №4.